

UKRAJINSKÉ NÁRODNOSTNÉ ŠKOLSTVO NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1960

Ukrainian National Schools in Slovakia between 1945 and 1960

MARIAN GAJDOŠ, STANISLAV KONEČNÝ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0002>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Marian Gajdoš, Stanislav Konečný. This is an open access article licensed under the Creative Commons

PaedDr. Marian Gajdoš, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV Košice, Karpatská 5, 040 01 Košice, e-mail: gajdosm@saske.sk;

PhDr. Stanislav Konečný, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV Košice, Karpatská 5, 040 01 Košice, e-mail: konecny@saske.sk

The authors present the formation and development of the Ukrainian national education system in Slovakia after the World War II, which was determined by its results and new political conditions. The founding of Russian schools in Eastern Slovakia did not correspond to the wishes of part of the Ruthenian population, and their preference was a source of permanent tension. The authors of this article analyse the personnel, material and technical problems related to the development of Ukrainian (Russian) schools as well as the activities of political and state authorities in their solution. The introduction of the Ukrainian language as the language of instruction disrupted the consolidation in this area and increased dissatisfaction in many municipalities. The efforts to persuade people or various administrative obstacles could not prevent the change of the language of instruction from Ukrainian to Slovak.

Key words: Slovakia, Minority education, Ruthenians, Ukrainians, Department of Ukrainian Schools

Kľúčové slová: Slovensko, menšinové školstvo, Rusíni, Ukrajinci, Referát ukrajinských škôl

How to cite: Gajdoš, M., Konečný, S. (2019). Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1960. Slovenský národopis, 67(1), 22–46, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0002>

Polyetnický charakter demografickej štruktúry niekdajšieho horného Uhorska, ako sa dobovo označovali stolice s etnikom prevažne hovoriacim slovenskými nárečiami, sa vytváral niekoľko storočí a viac-menej sa ustálil po satmárskom mieri z roku 1711, ktorý ukončil obdobie protihabsburských povstaní v Uhorsku. Počtom dominantné slovenské obyvateľstvo v tomto priestore na juhu hraničilo s maďarským osídlením a na

severovýchode s rusínskym, kým Nemci žili v niekoľkých enklávach a Židia zase vo viacerých diaspórach. Rusíni v tom čase predstavovali etnicky menej vyhranené východoslovenské obyvateľstvo horských a podhorských oblastí severovýchodného Uhorska, ktoré sa živilo chovom oviec a dobytká, ale pôvodne aj strážnou službou v karpatských priesmykoch. Dorozumievalo sa navzájom príbuznými dialektmi, vyznávalo východné kresťanstvo, malo vlastné tradície a osobitné povedomie, prejavujúce sa v ľudovej kultúre. Otázky o presnom pôvode a čase príchodu Rusínov do horného Potisia majú len hypotetické odpovede, avšak prvé správy o Rusínoch na priľahlom území východného Slovenska pochádzajú zo 14. storočia, no najmä zo storočia nasledujúceho (Uličný, 1990: 469). K početnému, ale aj k hospodárskemu a spoločensko-kultúrnemu posilneniu rusínskeho osídlenia na Slovensku jednoznačne prispela tzv. valašská kolonizácia, hlavne v priebehu 16. a 17. storočia (Ratkoš, 1980: 181–224).

Už v priebehu druhého nevoľníctva, počas stavovských povstaní, a najmä po uzavretí Užhorodskej únie roku 1646 dochádzalo nielen k hlbšiemu adjustovaniu Rusínov do uhorskej spoločnosti, no zároveň i k ich premiešaniu a k zblíženiu so slovenským etnikom. Formovanie ich národnej identity však komplikovala a sčasti dodnes komplikuje skutočnosť, že bola dlhú dobu nahradzovaná náboženskou príslušnosťou, a to často aj za podpory gréckokatolíckeho duchovenstva. Termíny *Rusín*, *Ruthén*, *Rusnák* a niektoré ich ďalšie historické paralely neraz označovali práve stotožnenie sa etnika s gréckokatolíckou cirkvou a ňou vedenou regionálnou komunitou (Magocsi, 1994: 128). Prepojenie etnicity a konfesie bolo také konzistentné, že niekedy ani nebolo možné určiť, ktorá stránka je pre rusínsku identitu rozhodujúca.¹

Okrem toho, strategická poloha sídelného územia Rusínov – južne od Karpát – vyvolala, najmä od začiatku 20. storočia, istú pozornosť veľmocí i regionálnych mocností a ich záujem priamo alebo nepriamo ovládať, alebo aspoň kontrolovať, tento priestor. To viedlo k snahám zasahovať do politického vývoja tejto oblasti a tiež podporovať niektoré politické strany alebo mocenské zoskupenia zvnútra aj spoza hraníc. To bola dôležitá okolnosť, ktorá aj tak časovo dosť posunutý a veľmi komplikovaný proces národnej identifikácie Rusínov nesporne ešte sťažovala. Preto ani národné hnutie Rusínov zo začiatku 18. storočia, ani rusínske národné obrozenie v druhej polovici 19. storočia, ale ani ideový a politický pohyb v medzivojnovom období neboli úplne zavŕšené. Rusínska inteligencia sa totiž ani vtedy nedokázala zjednotiť na spoločnom riešení otázok názvu, jazyka a národno-kultúrnej orientácie etnika, preto celé roky prežívali a navzájom tiež súperili najmä veľkoruská a karpatoruská (rusínska) koncepcia.²

Až po druhej svetovej vojne sa k nim priradil aj ukrajinský smer, ktorý sa dovtedy medzi Rusínmi na Slovensku z viacerých dôvodov neuchytil (Haraksim, 1997: 68). Túto dôležitú zmenu prinieslo až víťazstvo ZSSR vo vojne, pripojenie Podkarpatskej Rusi k sovietskej Ukrajine a posilnenie vplyvu KSČ v obnovenej republike, ktorá ukrajinskú príslušnosť rusínskej menšiny v podstate presadzovala už od polovice 20. rokov v súlade so závermi V. kongresu Kominterny i stanoviskom Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny. To, rovnako ako i účasť mnohých príslušníkov minority v protifašistickom odboji, determinovalo postoj štátnych aj slovenských národných orgánov a zároveň rozhodlo, na rozdiel od ostatných menšín v Československu, o uznaní jej rovnoprávnosti i politických a občianskych práv v duchu Košického vládneho programu (Barnovský, 1993: 28–29).

1 K tomu pozri Sopoliga, 2002: 44–54.

2 K problematike etnickej identity pozri Zelová, 1991: 72–81.

Národnostná politika vo vzťahu k Rusínom, z ktorých mnohí sa po vojne začali hlásiť k ukrajinskej národnosti, sa v období rokov 1945 – 1960 asi najvernejšie premietla do riešenia otázky národnostného školstva. Práve v ňom sa v koncentrovanej podobe prejavovali skoro všetky problémy, ktoré sprevádzali riešenie politického a spoločenského postavenia Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, a to vrátane otázok národnej identity, kultúrnej orientácie, jazyka, náboženstva, ale aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych podmienok na severovýchodnom Slovensku. Z tohto dôvodu bola tak problematika ukrajinského školstva v centre pozornosti politických a štátnych orgánov, ako aj reprezentácie rusínskej a ukrajinskej menšiny. Pravda, vznik, riadenie aj činnosť škôl v tomto zložitom období výrazne ovplyvňovali i ďalšie javy, udalosti a kampane, ktoré túto citlivú sféru komplikovali a jej výchovno-vzdelávacie, kultúrno-osvetové, ale rovnako i národnouvedomovacie pôsobenie v radoch minority problematizovali.

Význam oblasti školstva v celom komplexe národnostnej politiky sa odrazil i na úseku vedeckého výskumu. Bádania, ktorí sa zaoberali národnostnou otázkou, sa často v prvej fáze zamerali na štúdium archívnych fondov týkajúcich sa školskej problematiky, hoci spravidla boli najrozsiahléjšie a najobsažnejšie. Na druhej strane, existovali v centralizovanej podobe, boli solidne spracované a prinášali množstvo informácií nielen o školských záležitostiach, ale aj prierezového charakteru. Z tohto hľadiska je veľkou stratou, že sa nezachoval celý archív Referátu ukrajinských škôl, hoci jednotlivé archívne dokumenty sa nachádzajú v oblastných archívoch a ich pobočkách, resp. v Archíve Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove. V tejto súvislosti nás preto ani neprekvapuje skutočnosť, že úspechy a problémy ukrajinského školstva sú relatívne najčastejšie spracovávané a najviac zastúpené v odbornej literatúre o rusínskej a ukrajinskej menšine, hoci na syntézu problematiky v monografickom spracovaní sa ešte len čaká (Virostková, 2012).

Rusínske školy na východnom Slovensku majú korene v období Uhorska a od začiatku boli spojené so vznikom a vývojom Užhorodskej únie, a to najmä po vytvorení Prešovskej eparchie. Od polovice 19. storočia však gréckokatolícka cirkev prevzala všetky ľudové školy vo svojich farnostiach, pričom vyučovacím jazykom bol najprv cirkevno-slovanský jazyk, neskôr rôzne modifikácie ruštiny a miestneho dialektu. Na začiatku 30. rokov minulého storočia Prešovské biskupstvo riadilo už 215 elementárnych škôl, z toho 102 so slovenským a 100 s ruským vyučovacím jazykom a 13 škôl bolo zmiešaných (Coranič, 2008: 57). Gréckokatolícka cirkev bola tiež zriaďovateľom dvoch meštianok, učiteľského preparandia, teologickej akadémie a od roku 1936 tiež gymnázia s vyučovacím jazykom ruským (Coranič, 2013: 211). Zvyšovaniu počtu ruských škôl bránili obavy súvisiace s úsilím rusínskych politikov posunúť administratívnu hranicu Podkarpatskej Rusi ďalej na západ. Počas slovenského štátu sa síce rast počtu ruských škôl zastavil, napriek tomu však ešte v roku 1945 bolo vlastne v správe gréckokatolíckej cirkvi 260 ľudových škôl, ktoré ale boli výnosom Povereníctva školstva a osvetu z 12. júna 1945 vyhlásené za štátne (Coranič, 2009: 138).

Krátko po oslobodení prvých obcí a okresov na severovýchodnom Slovensku – v atmosfére nadšenia z oslobodenia, vďaka Červenej armáde a v snahe napraviť skutočné alebo aj pomyselné krivdy z minulosti – začali učители, kultúrno-osvetoví pracovníci, ale tiež miestni komunisti ukrajinskej národnosti získavať občanov jednotlivých obcí pre zmenu slovenského vyučovacieho jazyka v školách na ruský jazyk, a to bez centrálnej reglementácie a vhodných technických, materiálnych aj personálnych podmienok. V tomto smere sa silne angažovala tiež *Ukrajinská národná rada Prjaševščiny* (UNRP), ktorá vznikla ako reprezentatívny orgán rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva 1. mar-

ca 1945 v Prešove. K založeniu ruskej školy často stačilo gréckokatolícke vyznanie väčšiny obyvateľstva obce, a tak vznikla, najmä v jarných mesiacoch roku 1945, živelným spôsobom hustá sieť ruských škôl. Povereníctvo školstva a osvety (ďalej PŠO) síce vznieslo určité výhrady, avšak UNRP ich spochybnila tým, že zmeny vyučovacieho jazyka sa realizovali v súlade s vôľou ľudu.³

Domnievame sa, že tieto aktivity vôbec neboli motivované nacionalistickými postojmi ich aktérov, ale ich zainteresovanosťou na početnosti ukrajinských škôl. Od toho totiž závisel počet systemizovaných pracovných miest v ústredí školskej správy aj v okresoch, množstvo riaditeľských funkcií, učiteľských miest aj možnosti zamestnania nepedagogického personálu. Ľudí na ich obsadenie v radoch menšiny bolo dosť, hoci im veľmi často chýbala potrebná kvalifikácia na ten stupeň škôl, na ktorom chceli pôsobiť alebo už pracovali. Išlo obzvlášť o učiteľov gréckokatolíckych cirkevných škôl z východného Slovenska alebo z Podkarpatskej Rusi, optantov, absolventov učiteľských preparandií, ktorí nezískali trvalé miesto počas slovenského štátu a maďarskej okupácie, o demobilizovaných vojakov, ako aj o rodinných príslušníkov týchto osôb.

Na rokovaní medzi povereníkom školstva L. Novomeským a delegáciou UNRP koncom apríla 1945 došlo k dohode o kompromisnom riešení situácie, čo bolo zahrnuté aj do stanoviska, ktoré SNR prijala na zasadnutí dňa 26. mája 1945 v súvislosti s Memorandom Ukrajincov. Svojevoľné a neopodstatnené vytváranie ďalších ruských škôl malo byť zastavené s tým, že o charaktere školy, resp. o počte ukrajinských, teda ruských, a slovenských tried sa malo rozhodovať na základe reálneho záujmu rodičov. V obciach, kde spoločne žili Slováci a Ukrajinci (Rusíni) a kde bola nespokojnosť s vyučovacím jazykom, mali byť pod dohľadom zástupcov oboch skupín obyvateľstva vykonané nové zápisy žiakov, a to súčasne do školy slovenskej a ukrajinskej (ruskej).⁴

Na základe podnetu zo strany samotných predstaviteľov SNR Predsedníctvo UNRP dňa 15. apríla 1945 prerokovalo návrh a 22. apríla 1945 plénum UNRP schválilo významný dokument pod názvom *Memorandum Ukrajincov žijúcich na Slovensku, predstaviteľkou ktorých je Ukrajinská národná rada v Prešove* a 24. apríla 1945 ho doručila Predsedníctvu SNR.⁵ V memorande boli formulované základné postoje UNRP k Československej republike a jej orgánom, ale tiež politické, kultúrne a hospodárske požiadavky, ktorých splnenie malo vytvoriť priestor pre rozvoj ukrajinskej národnosti a jej rovnoprávne postavenie v republike.

V oblasti školstva UNRP požadovala zriadenie ukrajinských a ruských škôl všetkých typov v potrebnom počte a s vyučujúcimi ukrajinskej alebo ruskej národnosti, a to v okresoch, v ktorých Ukrajinci žili. Pri Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu sa mal vytvoriť osobitný referát pre ukrajinské a ruské školy podriadený priamo povereníkovi s tým, že vedúceho referátu a celý personál bude vymenúvať na základe návrhu UNRP. V rámci kultúrnych dohôd so Sovietskym zväzom mali mať ukrajinskí študenti zo Slovenska možnosť študovať v ZSSR. Zároveň sa predpokladalo otvorenie katedier ruského i ukrajinského jazyka na niektorých vysokých školách v Československu.⁶

3 Zajavlenije. *Prjaševščina*, 1(5), 1. apríl 1945, s. 2.

4 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (f.) Úrad Predsedníctva SNR (ďalej ÚP SNR), inventárne číslo (inv. č.) 430, škatuľa (šk.) 484. Školské a kultúrne pomery Ukrajincov na Slovensku: Správa povereníka školstva a osvety L. Novomeského pre Predsedníctvo SNR.

5 Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (ďalej A ZRUSR), f. UNRP, 1945, archívna jednotka (a. j.) 13.

6 A ZRUSR, f. UNRP, 1945, a. j. 346; *Prjaševščina*, 1(13), 1. máj 1945, s. 2.

V priebehu nasledujúceho mesiaca sa uskutočňovali stretnutia a rokovania medzi predstaviteľmi Predsedníctva UNRP a funkcionármi celoštátnych, a najmä slovenských národných orgánov s cieľom získať ich podporu pre akceptovanie predložených požiadaviek. Už 1. mája 1945 navštívil Predsedníctvo UNRP v Prešove minister informácií V. Kopecký,⁷ 5. mája 1945 delegáciu UNRP prijal v Košiciach za účasti podpredsedu vlády V. Širokého a ministra V. Kopeckého aj K. Gottwald. V mene vlády aj Ústredného výboru KSČ (ÚV KSČ) ju uistili o podpore ich politických, ekonomických a kultúrnych požiadaviek.⁸ Možno práve preto boli na zasadnutí Predsedníctva UNRP 14. mája 1945 predseda UNRP Vasil Karaman i s podpredsedom P. Židovským poverení prerokovať plnenie jednotlivých požiadaviek ešte aj s predstaviteľmi SNR.⁹

Reakcia SNR na Memorandum Ukrajincov v podobe stanoviska z 26. mája 1945 bola nečakane priaznivá a ústretová. Určite bola aj prejavom dobrej vôle pozitívne vyriešiť otázku rusínskej, resp. ukrajinskej menšiny, hoci v pozadí mohli byť aj určité skryté obavy vyvolané vývojom na Podkarpatskej Rusi – jednoznačne smerujúcim k jej pripojeniu k ZSSR. Dňa 13. júna 1945 na Expozitúre Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach predstavitelia UNRP a povereníctva prerokovali záležitosti týkajúce sa zriadenia *Referátu pre ukrajinské školy pri Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu* (RUŠ), ale aj určité otázky týkajúce sa zápisov, resp. určovania vyučovacieho jazyka „... na školách v krajoch so zmiešaným obyvateľstvom (slovensko-ukrajinským).“¹⁰

Osobitný referát pre ruské, resp. ukrajinské školy (RUŠ) začal svoju činnosť už 18. júna 1945 v Košiciach a bol podriadený priamo povereníkovi. Vedúci inštitúcie (Dr. I. Pješčak) a jej pracovníci boli vymenovaní podľa návrhu UNRP. Do kompetencie RUŠ pritom patrili všetky záležitosti ruského, resp. ukrajinského školstva, najmä po stránke personálnej a pedagogicko-didaktickej, ktoré riadili prostredníctvom jednotlivých oddelení poverení úradníci. Preto bol z organizačného hľadiska RUŠ rozdelený na tri oddelenia: sociálno-pedagogické, personálno-organizačné a ekonomické. Podľa požiadaviek UNRP zriaďoval jednotlivé druhy škôl, ktoré mu boli podriadené buď priamo alebo prostredníctvom príslušného inšpektorátu. Stredné a odborné školy s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom podliehali priamo RUŠ, kým národné (ľudové) školy, predškolské ústavy a špeciálne školy príslušnému školskému inšpektorátu (inšpektorovi). Ruské, resp. ukrajinské odbočky na slovenských stredných školách podliehali taktiež RUŠ.¹¹

Vyučovanie v školách, ktorých správa a riadenie patrilo do kompetencie RUŠ, sa síce malo uskutočňovať v ruskom alebo v ukrajinskom jazyku, avšak zároveň boli do učebného plánu zaradené tri hodiny týždenne, keď sa mal učiť slovenský jazyk. V školských obvodoch, kde žilo prevažne rusínske a ukrajinské obyvateľstvo, stál na čele jednotného školského inšpektorátu inšpektor ukrajinskej národnosti. V obvodoch, kde žilo v menšine, zástupcom školského inšpektora slovenskej národnosti bol odborník ruskej, resp. ukrajinskej národnosti, ktorý vybavoval najmä agendu ruských, resp. ukrajinských škôl a pobočiek a vykonával aj školský dozor v ukrajinských (ruských) školách a pobočkách. Postup pri vymenovaní inšpektorov zostal zachovaný, t. j. aj inšpektorov do obvodov,

7 Minister informácií Kopeckij posetil UNR. *Prjaševščina*, 1(14-15), 6. máj 1945, s. 2.

8 *Prjaševščina*, 1(16), 10. máj 1945, s. 2.

9 A ZRUSR, f. UNRP, 1945, a. j. 343. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UNRP dňa 14. mája 1945.

10 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 027.

11 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, f. Ukrajinská národná rada v Prešove (ďalej UNR 1945–1948), šk. 1, bez signatúry. *Návrh na organizáciu ruských (ukrajinských) škôl*.

kde žili prevažne Rusíni a Ukrajinci, ako aj do miešaných obvodov, vymenúval povereník po dohode s RUŠ.¹² V čase vzniku RUŠ mu podliehali jedna materská škola s jednou triedou, 165 ľudových škôl s 368 triedami, jedna meštianska škola so šiestimi a dve stredné školy s jedenástimi triedami (Ričalka, 1975: 81).

Súbežne s rastom počtu škôl s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom, ktorý nebol vždy celkom odôvodnený, stúpaj aj počet žiadateľov o opätovnú zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský (Bajcura, 1967: 150). Požiadavky na zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský sa objavovali prakticky od polovice roku 1945 a v nasledujúcich rokoch mal ich počet stúpajúci trend, ktorý vyvrcholil v školskom roku 1948/1949. Predstavitelia UNRP i Povereníctva školstva a osvetu sa preto hneď dohodli na tom, že proces zakladania ruských škôl v regióne je potrebné predsa len regulovať, prispôbovať reálnej situácii a najmä rešpektovať pranie rodičov. Riešením mali byť komisionálne zápisy žiakov do škôl pre nasledujúci školský rok 1945/46.¹³ Na základe výsledkov zápisov existovalo však v decembri 1945 už 277 ukrajinských (ruských) ľudových škôl a 14 meštianskych škôl, a tak celkove školy alebo triedy s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom navštevovalo 29 583 žiakov a študentov (Ričalka, 1975: 82). Je však iste paradoxné, že to predstavuje 61,3 percenta celej rusínskej a ukrajinskej populácie na Slovensku podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950 (vypočítané podľa Paukovič, 1994: 426).

Na základe nariadenia PŠO č. 6810/45 zo dňa 10. decembra 1945 boli pre ruské a ukrajinské školy vytvorené štyri samostatné inšpektoráty so sídlom v Medzilaborciach, Stropkove, Sabinove a Prešove. Ukrajinský školský inšpektorát v Medzilaborciach viedol Š. Makara a mal na starosti školy s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom v okresoch Humenné, Snina, Sobrance a Medzilaborce. Inšpektorát v Stropkove vedený J. Chudíkom mal na starosti ukrajinské školy v okresoch Giraltovce, Svidník, Sabinov i Stropkov. Inšpektorom v Sabinove bol I. Šuľak a dohliadal na ukrajinské školy v okresoch Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Lubovňa i Sabinov. Funkciu inšpektora ukrajinských škôl v Prešove vykonával pre okresy Bardejov, Gelnica, Levoča, Spišská Nová Ves a Prešov A. Kapišovský (Ričalka, 1975: 81–82).

Súčasne s platnosťou od 1. januára 1946 boli ustanovené štyri osvetové inšpektoráty, a to v Snine (pre obvod medzilaboreckého školského inšpektorátu), vo Svidníku (pre okresy zo stropkovského školského inšpektorátu), v Starej Lubovni (s pôsobnosťou pre obvod školského inšpektorátu v Sabinove) a v Bardejove (pre kultúrno-osvetové zariadenia v obvode školského inšpektorátu v Prešove). Znamenalo to, že rajonizácia obvodov v oblasti školskej správy sa ponechala aj na úseku kultúry a vymenili sa iba sídla inšpektorátov, a to Snina namiesto Medzilaboriec, Svidník namiesto Stropkova, Stará Lubovňa za Sabinov a Bardejov miesto Prešova. Za osvetových inšpektorov boli vymenovaní I. Prokípač, Š. Juričko, I. Vavrinčík a Š. Varzali, ktorí riadili činnosť miestnych osvetových tajomníkov ustanovených vo všetkých 280 obciach s rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom (P'ješčak, 1945: 2; Vanat, 2001: 62; Vanat, 1985: 279).

Realizácia školskej politiky v oblastiach východného Slovenska obývaných Rusínmi a Ukrajincami v prvých povojnových rokoch znamenala uskutočňovanie relatívne širokého komplexu úloh, pretože sledovala súčasne viaceré ciele a musela tiež prekonávať rôznorodé prekážky, ktoré boli sčasti dedičstvom minulosti a sčasti vyplývali z nových

12 Ukrainskij školnyj referat. *Prjaševščina*, 1(34), 12. júl 1945, s. 4.

13 SNA, f. Povereníctvo školstva, Prezídium (PŠk-prez.), inv. č. 215, šk. 263. *Obežník* č. 42.

spoločenských podmienok. Prvoradé boli jej politické zámery. Ako konštatoval povereník školstva a osvety L. Novomeský v januári 1946 v správe pre Predsedníctvo SNR, dôležitou úlohou bolo aspoň eliminovať najväznejšie trecie plochy medzi postupnou národnou identifikáciou ukrajinskej menšiny a pomerne rozvinutým a živým národným povedomím slovenského obyvateľstva. Jedným z evidentných faktorov divergencie oboch komunít bolo to, že v radoch rusínskej, resp. ukrajinskej menšiny naďalej prežívala téza o rusínskej národnosti všetkých príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi, ktorá nielen nezodpovedala realite, ale vyvolávala aj podráždenú reakciu slovenskej majority. Na druhej strane, bolo tiež dôležité ústretovými krokmi aj v oblasti školstva a kultúry pripútať „ukrajinské obyvateľstvo východného Slovenska k Slovensku a Republike,“ a, navyše, získať tak uznanie a podporu lojálnej politiky „medzi Ukrajincami za Karpatmi“.¹⁴

Významnou úlohou školských orgánov bolo podieľať sa spolu s kultúrnou sférou na definitívnom riešení jazykovej otázky, ktorú sa menšine nedarilo vyriešiť viac než dve-sto rokov. Jednotný názor nezavládol ani v radoch UNRP po druhej svetovej vojne, hoci úrady so silným zastúpením komunistov začali mierne favorizovať skôr ukrajinský jazyk, aj keď na Slovensku nemal takmer žiadnu tradíciu. V záujme udržania jednoty národnostnej menšiny sa UNRP prakticky uchýlila, aspoň predbežne, k jazykovému dualizmu, čo bolo v podstate akceptované i majoritným spoločenstvom aj štátnymi inštitúciami. V skutočnosti však bol preferovaný ruský jazyk, čo sa vzhľadom k jazykovým znalostiam učiteľov prejavovalo najmä v školách všetkých stupňov, ale aj v činnosti Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, Ukrajinského národného divadla (UND), RUŠ, školských a kultúrnych inšpektorátov, vo vydavateľskej práci, ako aj v tlačovom orgáne UNRP *Пряшевищина* (*Prjaševščina*), ktorý vychádzal v ruskom jazyku a až neskôr uverejňoval, najmä prevzaté články, aj v ukrajinčine (Vanat, 1985: 284–285).

Prirodzene, nemožno zabudnúť na základnú úlohu školských orgánov, ktorou bola starostlivosť o vytváranie vhodných podmienok pre vzdelávanie detí a mládeže vrátane ich stredoškolského a vysokoškolského štúdia. Fakticky vždy bola považovaná za prvoradý cieľ, a takým bola a je i v systéme národnostného školstva. Ide totiž o zabezpečovanie technických, materiálnych, organizačných a personálnych predpokladov k tomu, aby aj národnostné školy mohli riadne fungovať, rozvíjať sa a prinášať optimálne výsledky vo výchove a vzdelávaní mladej generácie. Význam školského vzdelávania na severovýchode Slovenska bol pritom o to väčší, že išlo o región, ktorý vzhľadom na historický vývoj a provinčné postavenie aj v tomto smere za rozvinutými usernameami zaostával.

Začiatkom roku 1946 najnaliehavejším problémom školskej správy na celom území Slovenska ostávala rekonštrukcia a výstavba školských budov, pretože počas vojny bolo poškodených 3 389 škôl. Na severovýchode bola situácia kritická a riešila sa aj výstavbou drevených barakov. Pozornosť, ktorá sa venovala ukrajinským, resp. ruským školám, bola zdôraznená i tým, že v rámci štátneho rozpočtu boli vykazované osobitne. Poslanec O. Pavlík na zasadnutí *Dočasného národného zhromaždenia* uviedol, že vecné položky ukrajinského školstva boli vyššie finančne dotované.¹⁵ Dôraz na tento úsek problematiky ukrajinských škôl bol oprávnený, pretože prechod frontu cez toto územie mal za následok, že mnoho z nich bezprostredne po vojne fungovalo v nevyhovujúcich,

14 SNA, f. ÚP SNR, inv .č. 430, šk. 484.

15 41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 3. 1946. Řeč poslance Pavlíka. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>.

provizórnych priestoroch, vyučovalo sa striedavým spôsobom, neraz v súkromných domoch, na farách, ba i v pohostinstvách.

Pravda, riešenie vyžadovali aj ďalšie, nemenej dôležité problémy v tejto sfére, ako boli najmä otázka vyučovacieho jazyka, nekvalifikovanosť a sociálne podmienky učiteľov, nedostatok učebníc a učebných pomôcok, školská dochádzka a mnohé iné.¹⁶ Okrem toho, oblasť ukrajinského národnostného školstva bola len jednou časťou v celej mozaike vážnych ekonomických, sociálnych a kultúrnych problémov v severovýchodných okresoch Slovenska, ktoré bolo potrebné riešiť v záujme dôstojného života tamojšieho obyvateľstva ukrajinskej, ale aj slovenskej národnosti a celkového rozvoja tohto regiónu.

Úsilie kompetentných orgánov riešiť tieto záležitosti i ostatné existujúce problémy sa medzi reprezentáciou Rusínov a Ukrajincov nie vždy stretávalo s podporou a pochopením. Niekedy dochádzalo aj k väčším nedorozumeniam a neadekvátnemu hodnoteniu situácie. Aj za objektívne pomalším riešením určitých problémov sa niekedy hľadal úmysel a niektorým predstaviteľom štátnych inštitúcií sa pripisoval zámer brániť ďalšiemu rozvoju vzdelávania Rusínov a Ukrajincov v ich rodnom jazyku, a tým brzdiť kultúrny rozvoj menšiny (Kapišovský, 1946: 3). To bolo aj v dobe tzv. riadenej demokracie veľmi vážnym obvinením. Na druhej strane, je potrebné priznať, že rýchly nárast počtu ruských, resp. ukrajinských škôl vyvolával istú nespokojnosť niektorých vrstiev slovenského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, čo tiež našlo odraz aj v opatrnejších a rozvážnejších prístupoch politickej a štátnej reprezentácie.¹⁷

Úsilie o zvýšenie kvality v oblasti ukrajinského školstva však bolo oslabované aj značnou diferenciaciou vo vnútri reprezentácie menšiny. Navonok proklamovaná jednota vedúcich predstaviteľov národnosti nezodpovedala reálnej situácii. V skutočnosti išlo len o ciele vytváranie tohto obrazu v záujme presadenia požiadaviek menšiny a rozvoja regiónu. Podobne ako v celej spoločnosti, aj v rámci tejto komunity existovala rôznosť názorov, čo sa prejavovalo tak v svetonázorovej, ako aj v politickej oblasti. Na druhej strane, rozdielnosť postojov v radoch politickej reprezentácie a kultúrno-osvetového aktívu Rusínov a Ukrajincov mali svoje špecifikum v tom, že sa týkali ich národnej identity, a teda aj jazykovej orientácie. Súperenie medzi ruským a ukrajinským smerom v tom čase však ešte viditeľne neoslabovalo národnostné školstvo, ktoré sa pomerne slubne rozvíjalo.

Zásluhou iniciatívy RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov a agitácie aktivistov ukrajinského hnutia na východnom Slovensku počet škôl s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom rástol. Koncom roka 1947 tieto školy navštevovalo spolu 17 362 žiakov a študentov, z toho do národných škôl chodilo 16 540 žiakov, na gymnáziách študovalo 648 a v Ruskej učiteľskej akadémii 174 študentov. Ukrajinské školy sa pritom nachádzali až v 18 okresoch východného Slovenska, dokonca aj v okresoch Kráľovský Chlmec a Trebišov so slovenským a maďarským obyvateľstvom.¹⁸ Existovali pritom aj reálne predpoklady, že takéto relatívne autonómne postavenie národnostného školstva

16 Zadanija našich pedagogov. *Prjaševščina*, 2(33), 12. september 1946, s. 2.

17 Napr. poslanec F. Uhlíř v parlamente 28. marca. 1946 dokonca navrhol národný charakter ČSR potvrdiť zrušením menšinových škôl. Pozri: 42. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 28. března 1946. Vystúpenie poslanca F. Uhlíře. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/042schuz/s04207.htm>.

18 *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1948: 164, 343, 347.

zostane zachované a dokonca v krátkom čase to bude garantované aj zákonnou úpravou.¹⁹ Tieto očakávania sa však po prevrate vo februári 1948 nenaplnili.

Zákon č. 95/1948 Zb. z 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva totiž stanovil za vyučovací jazyk na Slovensku slovenčinu a iné riešenie pripúšťal len ako výnimku podľa § 3, odsek 2 uvedeného zákona, avšak v tom čase už existovala rozsiahla sieť škôl pre rusínske, resp. ukrajinské obyvateľstvo na severovýchodnom Slovensku.²⁰ V rokoch 1945 až 1948 sa počet ukrajinských národných škôl na východnom Slovensku zvýšil zo 165 na 276, teda o 67 percent a počet meštianskych a stredných škôl dokonca v týchto rokoch vzrástol dvadsaťnásobne.²¹ Je však potrebné uviesť, že vytváranie ukrajinských národnostných škôl – na základe aktivity ukrajinských inštitúcií a funkcionárov –, ktoré ľuďom miestami pripadalo ako rusifikácia regiónu, sa nie vždy celkom zhodovalo aj s prevládajúcou mienkou miestneho obyvateľstva a v ďalšom období školskú otázku na severovýchodnom Slovenska do značnej miery skomplikovalo.

V roku 1948 síce počet ukrajinských škôl naďalej rástol, no súčasne sa zvyšoval tiež počet žiadostí rodičov, ktorí požadovali opätovnú zmenu ruského vyučovacieho jazyka na slovenský jazyk. Občania z viacerých obcí, ktorí sa predtým dali presvedčiť a súhlasili so zriadením ruskej školy, sa po krátkom čase stále častejšie domáhali návratu slovenčiny ako vyučovacieho jazyka, najmä keď sa začali určité pokusy presadzovať do tejto pozície aj ukrajinčinu. Fakticky v tom istom smere pôsobili aj niektoré ďalšie problémy na vtedajších, formálne ukrajinských školách, a to najmä nevyhovujúci stav mnohých školských budov, dlho pretrvávajúca nepriaznivá situácia vo vybavení škôl učebnicami a učebnými pomôckami, ale predovšetkým nedostatok kvalifikovaných učiteľov. Mnohí nielenže nemali požadované vzdelanie, ale často riadne neovládali ani ruský ani ukrajinský jazyk, čo nemohli vyriešiť ani početné kurzy, ktoré boli vtedy často, najmä počas prázdnin, organizované a zo strany učiteľov aj fakticky povinne navštevované.

Preto v októbri 1948 sa Povereníctvo školstva, vied a umení (PŠVU) rozhodlo zistiť skutočné jazykové pomery v jednotlivých obciach, ako aj vtedajší stav na úseku ukrajinských národnostných škôl severovýchodného Slovenska, a to formou dotazníka pre všetky školské inšpektoráty v okresoch východného Slovenska. Pozostával z trinástich otázok, ktoré boli správne zamerané na najčastejšie vyskytujúce sa problémy, aj keď v ich formuláciách sa odrážajú isté obavy z prílišného rozšírenia ukrajinských škôl, a to tiež do obcí, ktoré boli považované prevažne za slovenské. Z odpovedí školských inšpektorov vyplynulo, že o zmenu vyučovacieho jazyka požiadali alebo sa tak chystali urobiť občania zo 17 obcí, a to z okresov Bardejov, Giraltovce, Humenné, Snina a Vranov (Uram, 1968: 526–527).

Problematikou ukrajinského školstva sa zaoberal Politický sekretariát ÚV KSS dňa 10. februára 1949. Povereník L. Novomeský predložil *Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku*. Požiadavka oficiálneho a jednoznačného presadzovania ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie bola síce odmietnutá ako predčasná, avšak ostatné opatrenia boli po diskusii a niektorých úpravách

19 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 255. *Protokol Vsenarodnovo trudovovo trudovovo s'jezda, sostojavševosja 18 aprila 1948 g. v Prjaševu, v pomeščeníji Černovo Orla*, s. 44.

20 95. Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 38, vydaná dne 10. května 1948, s. 829. Pozri tiež Longauer, 1948: 10–11.

21 SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠk), inv. č. 91, šk. 91.

akceptované.²² V prvom rade došlo k zmene postavenia RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov, ktoré boli v priebehu roku 1949 fakticky zrušené. Právnym základom zmien bol zákon č. 280/1948 Zb. zo dňa 21. decembra 1948 o krajskom zriadení, ktorý znamenal rozdelenie Československa na devätnásť krajov vrátane Prešovského kraja, ktorý zahrňoval rozhodujúcu časť sídelného územia rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva. Podľa § 8 odsek 2, písmeno a) totiž Krajské národné výbory (KNV) na Slovensku prevzali pôsobnosť toho druhu, ktorú dovtedy vykonávali povereníctva a iné úrady.²³

RUŠ bol síce naďalej podriadený povereníkovi, no svoje právomoci vykonával len v rámci agendy prezídia, odborov a oddelení povereníctva a priamo prevzal iba pedagogickú a metodickú agendu týkajúcu sa ukrajinských národnostných škôl. Na druhej strane, školskí inšpektori v okresoch, v ktorých boli zriadené ukrajinské školy, by mali ovládať ukrajinský jazyk alebo aspoň tajomník inšpektorátu v okrese s početnejšou ukrajinskou menšinou mal vraj byť ukrajinskej národnosti. Návrh, aby RUŠ fungoval ďalej v rámci KNV v Prešove, a to na úrovni samostatného referátu, nebol prijatý. Keďže na základe zákona školské inšpektoráty boli organizované len na teritoriálnom, nie na národnom princípe, boli inšpektoráty postupne vytvorené v každom okrese s tým, že v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník mali byť inšpektori ukrajinskej národnosti. Prirodzene, ústrední a krajskí inšpektori vykonávali dozor na všetkých školách bez ohľadu na vyučovací jazyk.²⁴

Návrh L. Novomeského tiež obsahoval zásady tzv. komisionálnych zápisov. Voľný zápis do národných a stredných škôl bez nátlaku a za dozoru slovenských a ukrajinských školských činiteľov sa mal uskutočniť v tých lokalitách, z ktorých občania žiadali zmenu vyučovacieho jazyka na jazyk slovenský, alebo v ktorých „evidentne podliehalo obyvateľstvo nátlaku šovinistického elementu tak protislovenského, ako aj protiukrajinského a dalo si nanútiť školy s rozličným vyučovacím jazykom (ruským, rusínskym, rusňáckym)“. Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil opatrenia o preferovaní vyššie organizovaných škôl, nevyhnutnosti dodržiavania tzv. rajonizácie stredných škôl, o zriadení katedry ukrajinského jazyka, ako aj o preverení optantov a ich dislokácii. Cieľom tohto kroku bolo, aby učitelia pôsobiaci do júna 1945 na území Podkarpatskej Rusi, ktorí sa rozhodli pre československé štátne občianstvo, boli umiestňovaní na učiteľské miesta zásadne mimo severovýchodného Slovenska, a to spravidla do slovenských okresov alebo dokonca do regiónov s maďarskou menšinou.²⁵

Na základe uvedených uznesení politického orgánu Povereníctvo školstva, vedy a umení dodatkom k obežníku č. 83/1949 zo dňa 20. mája 1949 priamo určilo dobrovoľné rozhodnutie rodičov za rozhodujúce pre zapísanie žiaka do školy so slovenským alebo s ukrajinským vyučovacím jazykom.²⁶ Rámec uznesenia Sekretariátu ÚV KSS však PŠVU do istej miery prekročil tým, že komisionálne zápisy nariadilo uskutočniť

22 SNA, f. Ústredný výbor Komunistickéj strany Slovenska (ÚV KSS), Sekretariát ÚV KSS (S ÚV KSS), šk. 2. *Protokol zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS dňa 10. februára 1949.*

23 280. Zákon ze dne 21. prosince 1948 o krajském zřízení. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 101. Vydána dne 24. prosince 1948, s. 1 582.

24 SNA, f., ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. *Zápis zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949.*

25 SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91. *Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku*, s. 3–6.

26 ŠA Prešov, f. UNR 1945–1948, bez signatúry, list 97.

celkom v 106 obciach v 15 okresoch východného Slovenska.²⁷ Podľa výsledkov komisionálnych zápisov sa zmena vyučovacieho jazyka na slovenský mala uskutočniť v deviatich stredných (meštianskych) a v 75 ľudových školách, no v dôsledku intervencie KV KSS v Prešove sa realizovala zmena len v 36 ľudových školách (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 5). Celkove však v zmysle úpravy PŠVU o striktnom uplatňovaní rajonizácie a preferovaní vyššie organizovaných škôl a podľa výsledkov komisionálnych zápisov bolo napokon zrušených 20 ukrajinských škôl a v 48 školách bol vyučovacím jazykom ruský zmenený na slovenský.²⁸

Aj keď v súvislosti so zápsmi sa vyskytli aj prípady agitácie za slovenské školy, ktoré do istej miery znehodnocovali demokratický ráz celej dobre mienenej akcie, predstavitelia UNRP a niektorí školskí i kultúrno-osvetoví pracovníci ukrajinskej národnosti tento problém dosť často neadekvátne zovšeobecňovali a komisionálne zápisy fakticky interpretovali len ako určitý pokus o likvidáciu ukrajinského národnostného školstva.²⁹ V skutočnosti najväčšou prekážkou jeho konsolidovania boli niektoré nejasnosti, istá nerozhodnosť a aj spory ohľadom vyučovacieho jazyka v školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku i v tomto období. Je potrebné si uvedomiť, že jazyková otázka Rusínov v Karpatoch bola predmetom diskusií a polemík v radoch národovcov už viac ako poldruha storočia, preto sa ani nemohlo očakávať jej definitívne vyriešenie zo dňa na deň.

V súvislosti s rozhodnutím vedenia KSČ a štátu presadzovať ukrajinskú orientáciu prevažne rusínsky cítiaceho obyvateľstva severovýchodného Slovenska stalo sa aktuálnym predovšetkým zavedenie ukrajinjiny do tamojších národnostných škôl. Ukrajinský spisovný jazyk totiž vtedy na Slovensku, s nepatrnými výnimkami, fakticky nikto neovládal, preto ako predmet, a toľž ako vyučovacím jazykom, mohol byť imputovaný do škôl len postupne. Z aktívnu kultúrnych a osvetových pracovníkov, ktorý sa zišiel 6. júna 1949 z iniciatívy Predsedníctva KV KSS v Prešove, však vzišiel návrh zaviesť od 1. septembra 1949 ako vyučovacím predmetom *ukrajinský jazyk* do všetkých ročníkov na školách II. a III. stupňa predbežne s dvojhodinovou dotáciou, avšak nezískal plnú podporu.³⁰ Naopak, v podstate vyvolal novú vlnu snáh o zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá zosilnela v septembri 1949, keď KV KSS v Prešove neschválil slovenskú školu vo viacerých obciach napriek výsledkom komisionálnych zápisov a začalo sa hovoriť o potrebe preskúmať niektoré prípady.³¹

Pracovný výbor UNRP 22. mája 1950 navrhol využiť v tejto záležitosti aj skúsenosti zo Zakarpatskej Ukrajiny a v tomto zmysle len jednoducho zaviesť už od 1. septembra 1950 ukrajinjiny ako vyučovacím jazykom do 1. ročníka ľudových škôl a do škôl II. a III. stupňa ako povinný predmet. Skutočnosť, že medzi učiteľmi i žiakmi bola ruština predsa len rozšírenejšia a obľúbenejšia než ukrajinský jazyk, sa premietla do kompromisného návrhu vyučovať ruský jazyk od 2. ročníka a slovenský jazyk od 3. ročníka ukrajinských ľudových škôl. Hoci viacerí vedúci predstavitelia ukrajinského obyvateľstva

27 Išlo o okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Stará Lubovňa, Stropkov a Vranov nad Topľou v Prešovskom kraji a o okresy Kežmarok, Kráľovský Chlmec, Poprad, Spišská Nová Ves a Trebišov v Košickom kraji. Pozri Uram (1968: 528).

28 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS), šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 30. augusta 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 10.

29 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 277.

30 ŠA Prešov, f. UNR 1945–1948, bez signatúry. *Uznesenie kultúrnych a osvetových pracovníkov, členov KSČ z ukrajinských okresov 6. júna 1949*.

31 SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91. *Správa E. Otta pre poverenika L. Novomeského zo 4. októbra 1949*.

uvedené návrhy vehementne podporovali, ba získali i súhlas KV KSS, centrálné orgány ich neakceptovali.³² Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951 sa V. Široký jednoznačne vyslovil v tom zmysle, že ÚV KSS ani SNR otázku jazyka nemienia riešiť mechanicky (Uram, 1968: 531–532). Na druhej strane, celé vtedajšie chápanie ukrajinskej otázky a všetky politické a administratívne opatrenia na úrovni centra i regiónu signalizovali rýchle a reálne riešenie tohto problému, pretože mal nielen ideové, ale i vecné aspekty.

Už od školského roku 1951/1952 bola preto ukrajinčina zavedená ako výchovný jazyk v materských školách, ako vyučovací jazyk v prvom ročníku ľudových škôl a ako povinný vyučovací predmet v ostatných ročníkoch, a to hneď vo všetkých, dovtedy spravidla po rusky vyučujúcich ukrajinských národnostných školách. V tom čase ukrajinské menšinové školstvo na Slovensku tvorilo už 19 materských škôl so 70 triedami a 2 383 deťmi, 231 ľudových škôl s 384 triedami a 11 279 žiakmi, 51 stredných (meštianskych) škôl a osem škôl III. stupňa (z toho tri pobočky) spolu s 34 triedami a 973 žiakmi. Úhrnom teda išlo o 369 škôl, 695 tried a 20 271 žiakov, čo vlastne predstavovalo 44,8 percenta celkového počtu ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva v Prešovskom kraji podľa sčítania ľudu v roku 1950.³³

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku sa v týchto rokoch muselo čo najskôr vyrovnáť s nedostatkom kvalifikovaných učiteľov. V školskom roku 1951/1952 z celkového počtu 707 učiteľov na ukrajinských školách predpísanú kvalifikáciu nemalo 474 z nich, t. j. 67 percent. Podiel nekvalifikovaných učiteľov na ich celkovom počte predstavoval v materských školách 78 percent, na prvom stupni 47 percent, na druhom stupni 91 percent a na školách III. cyklu 62 percent.³⁴ Percento nekvalifikovanosti sa síce v dôsledku uskutočňovania rôznych, spravidla povinných kurzov oproti predchádzajúcim rokom mierne znížilo, avšak jeho relatívne vysokú úroveň naďalej udržiavali aj niektoré mocenské zásahy proti učiteľom, ktorí boli režimu nepohodlní.

Už v roku 1949 sa totiž uskutočnili previerky a na ich základe tzv. dislokácia optantov a emigrantov, pričom ďalší učitelia boli prepustení kvôli náboženskému presvedčeniu, ktoré bolo, najmä v radoch učiteľov bývalých rusínskych cirkevných škôl, celkom pochopiteľne veľmi rozšírené.³⁵ V rámci tzv. *očisty škôl od reakčných živlov* v roku 1950 v Prešovskom kraji bolo tak uvoľnených zo školských služieb a presunutých do výroby 64 učiteľov ruskej a ukrajinskej národnosti. Zo 115 optantov, ktorí pôsobili na ukrajinských školách v kraji, boli 19 z nich preložený do iných krajov, najmä do oblastí s maďarským obyvateľstvom, desiatich prepustených a piati predčasne penzionovaných.³⁶ Vyučovať na školách v Prešovskom kraji však nesmeli ani manželky gréckokatolíckych kňazov, ktoré boli veľmi často kvalifikovanými učiteľkami.

Nový problém v oblasti školstva sa vynoril v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk, pretože ukrajinčina sa v Československu v tom čase na žiadnom učiteľskom preparandiu ešte nevyučovala a pôvodné predstavy kompetentných orgánov

32 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. *Zasadnutie predsedníctva 16. septembra 1950, zápis č. 22.*

33 SNA, f. Povereníctvo vnútra, administratívne odbory (PV-adm.), inv. č. 678, šk. 941. *Stav ukrajinského školstva.*

34 SNA, f. PV-adm., inv. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl.*

35 Po roku 1952 boli z iniciatívy IV. referátu KNV v Prešove vedeného J. Krempom do škôl opätovne prijatí 70 učitelia. Pozri Budovateľ nového školstva kandidátom do KNV. *Nový život*, 3(36), 8. máj 1954, s. 3.

36 SNA, f. PV-adm., inv. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl.* Zo 64 prepustených učiteľov sa 16 z nich vrátilo do školských služieb v roku 1954 (pozri Uram, 1968: 525).

o účinnej pomoci na tomto úseku zo strany sovietskej Ukrajiny sa naplnili len čiastočne. Obzvlášť aktuálnou sa preto stala predovšetkým vysokoškolská príprava učiteľov ukrajinských škôl. Už v súvislosti so zrušením *Štátnej ruskej učiteľskej akadémie* v Prešove ÚV KSS v uznesení z 2. júna 1949 v podstate podporil myšlienku vytvoriť katedru ukrajinského jazyka na pobočke *Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity* v Košiciach, ktorú ale Povereníctvo školstva a osvetu realizovalo až v roku 1953. V tom čase bola už uvedená pedagogická fakulta premiestnená do Prešova a preformovaná jednak na dvojročnú *Vyššiu pedagogickú školu* (VPS) pripravujúcu učiteľov II. stupňa základnej školy a jednak na *Filologickú fakultu* novozriadenej *Vysokej školy pedagogickej v Bratislave* (VŠP) pre výučbu učiteľov III. stupňa (pozri Bajcura, 1967: 152, 154–156; Uram, 1984: 136).

Tradičným a dlhodobým problémom systému ukrajinského národnostného školstva na Slovensku od oslobodenia bol akútny nedostatok vhodných školských priestorov. Počas vojny bolo v tomto regióne zničených, resp. v značnej miere poškodených približne 200 školských budov a takmer všetko ich materiálne vybavenie, čo sa však pri zakladaní ukrajinských škôl v regióne zohľadňovalo nedostatočne (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 7). Aj keď podduklianskym a podlupkovským okresom (Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina) bola oprávnené venovaná najväčšia pozornosť už v rámci odstraňovania vojnových škôd, ale i počas výstavby či generálnych opráv objektov občianskej vybavenosti, všetky problémy v tomto smere sa nepodarilo vyriešiť. V rokoch 1945 – 1952 bolo pre ukrajinské školy síce postavených celkom 63 objektov so 118 triedami, avšak 87 percent z nich tvorili drevené provizórne budovy (Uram, 1968: 524). Ešte v roku 1951/52 nemalo vlastné priestory 111 tried ľudových škôl, kým 34 tried stredných škôl a všetky školy III. stupňa boli dočasne umiestnené v prenajatých domoch, ktoré nezodpovedali hygienickým normám, pedagogickým zásadám, ale ani spoločenským a estetickým kritériám (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 7).

V období dvojročnice (1947 – 1948) a plnenia prvého päťročného plánu (1949 – 1953) bolo v Prešovskom kraji vybudovaných 50 nových školských budov, z toho 13 pre ľudové a päť pre meštianske školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.³⁷ V podmienkach kraja, zvlášť v jeho severných okresoch, zostalo však naďalej 94 škôl umiestnených v drevených barakoch a asi 400 škôl v nevyhovujúcich prenajatých priestoroch. To sa zákonite odrazilo vo vysokej zmennosti vyučovania, ktoré dosahovalo 26,2 percenta, kým napríklad v Banskobystrickom kraji iba 16,3 percenta.³⁸ Investičná politika štátu na tomto úseku vo vzťahu k uvedeným okresom bola síce vcelku veľkorysá, prekážkou však boli veľmi obmedzené stavebné kapacity. Napr. na rok 1952 bola schválená finančná kvóta 60 mil. Kčs, prestavalo sa však len 47,7 mil. Kčs, t. j. 79,6 percenta. Stavebné práce na rok 1953 boli rozpočtované vo výške 14,3 mil., no v prvom polroku sa realizovalo iba 2,8 mil. Kčs, teda 19,2 percenta. Z plánovaných 24 stavieb bolo v roku 1952 ukončených len 10, a to dve materské školy so štyrmi triedami, sedem ľudových škôl s deviatimi triedami a jeden služobný byt.³⁹ K pozitívnejším výsledkom viedla snaha

37 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, šk. 3. Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 26. – 27. marca 1955. *Správa o činnosti KV KSS predložená vedúcim tajomníkom KV KSS v Prešove Dr. I. Rendekom*, s. 40.

38 SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (ÚP ZP), Zasadnutia. Predsedníctva ZP, (Zas. PZP), inv. č. 59, šk. 46, spis č. 2 123/54 – taj., s. 7.

39 SNA, f. PŠk, i. č. 177, šk. 136a. *Správa o stave školstva v Prešovskom kraji z 9. októbra 1953 pre kolégium povereníka školstva*.

orgánov kraja i okresov rýchlejšie a tiež účinnejšie riešiť otázku nedostatku vyhovujúcich školských objektov v severných okresoch východného Slovenska počas nasledujúcich rokov, aj keď určité problémy na tomto úseku pretrvávali naďalej.

Významný zvrat vo vývoji ukrajinského národnostného školstva aj vyučovacieho jazyka priniesla *Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o situácii v Prešovskom kraji* z 28. júna 1952, ktorej značná časť bola venovaná práve problémom ukrajinského školstva. Rezolúcia totiž odmietla tzv. komisionálne zápisy a v tomto zmysle zníženie ukrajinských škôl uznala len za dôsledok nacionalistickej činnosti. Tým akceptovala – už od IX. zjazdu KSS rozširovanú – tézu, podľa ktorej všetky zmeny vyučovacieho jazyka na ukrajinských školách v prospech slovenského jazyka zorganizovali a uskutočnili slovenskí buržoázni nacionalisti pracujúci na Povereníctve školstva, vied a umení, a to samotný povereník L. Novomeský prostredníctvom pracovníkov povereníctva E. Otta a Š. Štama a za spolupráce so školským referentom KNV v Prešove M. Klemom. Toto zdôvodnenie nielen úplne ignorovalo úlohu postojov obyvateľstva k otázke vyučovacieho jazyka, ale podmienilo aj neadekvátne opatrenia k údajnej náprave.

Rezolúcia uložila KV KSS v Prešove do začiatku školského roku 1952/1953, teda vlastne ihneď, uskutočniť tzv. reukrajinizáciu škôl. Znamenalo to, že do škôl, v ktorých predtým došlo k zmene ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský, sa má znovu vrátiť ukrajinský vyučovací jazyk. Zároveň rezolúcia prikazovala dobudovať ukrajinské školstvo v rámci kraja. Na základe toho plénum KV KSS v júli 1952 poverilo vtedajšieho predsedu KNV L. Medveda úlohou, aby zabezpečil opätovné zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka do škôl v 36 obciach Prešovského kraja, postaral sa tiež o dostatok učiteľov na ukrajinských školách, o zlepšenie kvality vyučovania ukrajinčiny a súčasne riešil aj otázku ďalšej výstavby školských budov.⁴⁰ V tomto zmysle Byro KV KSS v Prešove vymenovalo komisiu pre otázky kultúrneho a hospodárskeho rozvoja ukrajinských pracujúcich, ktorej priamo podliehala aj subkomisia pre návrat ukrajinského vyučovacieho jazyka. Už v roku 1952 bola realizovaná zmena slovenského vyučovacieho jazyka v 25 ľudových školách, na meštianskej škole v Osturni (okr. Spišská Stará Ves) a zriadili sa dve nové ukrajinské meštianky, a to v obciach Podhorod' (okr. Sobrance) a Ulič (okr. Snina). Celkove bolo týmto spôsobom vytvorených 41 nových ukrajinských škôl, z toho osem materských škôl, 28 ľudových a päť meštianskych škôl.⁴¹

Hoci subkomisia zložená zo školských funkcionárov a učiteľov ukrajinskej národnosti mala vo svojej náplni predovšetkým organizovať osvetovú prácu medzi ľuďmi, a tak presvedčiť obyvateľstvo, neraz sa uchýlila k rôznym formám nátlaku, ba vyskytli sa aj prípady, keď jej pri realizácii zmien asistovali aj bezpečnostné orgány. Subkomisia totiž snahu o vytvorenie ukrajinských škôl rozšírila aj na niektoré obce, v ktorých k zmene vyučovacieho jazyka došlo už v priebehu rokov 1947–1948, dokonca aj na tri obce s maďarským obyvateľstvom v okrese Veľké Kapušany. Trvalý nesúhlas obyvateľov a neochota prísť na zmenu vyučovacieho jazyka v obci sa vysvetľovali ako dielo jednotlivcov, ktorých činnosť v tomto smere bola tak kvalifikovaná ako reakčná a protištátna (Uram, 1968: 529–530). V školskom roku 1952/1953 sa takouto formou podarilo zvýšiť počet ukrajinských škôl na 388, z ktorých bolo 83 materských, 253 ľudových a 45 meštianskych škôl, ako aj sedem škôl III. stupňa (Uram, 1978: 250–251).

40 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk. 1. *Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove* zo 17. júla 1952, s. 7–8.

41 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 826. Zasadnutie P ÚV KSS 15. 11. 1952. *Správa KV KSS v Prešove* z 11. novembra 1952, s. 7.

Predsedníctvo ÚV KSS sa v uvedenej rezolúcii jednoznačne vyjadrilo aj k problému vyučovacieho jazyka na národnostných školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo žijúce na severovýchodnom Slovensku, a tým fakticky i k národnej a kultúrnej orientácii tamajšieho obyvateľstva. Bolo rozhodnuté, aby už od 1. januára 1953 v podmienkach *Ruského štátneho gymnázia* v Medzilaborciach a od začiatku školského roku 1953/54 vo všetkých ukrajinských školách bola zavedená ukrajinčina ako vyučovací jazyk. Predsedníctvo ÚV KSS síce uložilo príslušným štátnym orgánom zaistiť učebnice z Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky i vysokoškolskú prípravu pre budúcich učiteľov, avšak podmienky pre frontálne zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na uvedených menšinových školách neboli vytvorené.

Dané riešenie problému preto vyznelo ako jednorazový administratívno-organizačný akt, ktorý sa uskutočnil bez primeranej politickej, kádrovej a materiálno-technickej prípravy, neprihliadal na reálne možnosti a postoje väčšiny obyvateľstva, preto zákonite vyvolal jeho značnú nespokojnosť, ba odpor. Už v školskom roku 1952/53 občania 10 obcí žiadali zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá sa však, s výnimkou dvoch obcí, neuskutočnila. Ďalšie žiadosti o schválenie slovenského vyučovacieho jazyka na tamajších školách prichádzali už od začiatku školského roku 1953/54, najmä z okresov Giraltove, Sabinov a Stropkov.⁴² V 17 obciach Prešovského kraja dokonca niektorí rodičia na protest proti úradnému zavedeniu ukrajinského vyučovacieho jazyku pristúpili k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí (Bajcura, 1967: 155).

Naznačené veľmi komplikované problémy a spory na úseku menšinového školstva pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku sa tak stali opäť na dlhé obdobie predmetom rokovaní ústredných aj územných politických a štátnych orgánov. Už diskusia na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove 7. septembra 1953 ukázala, že prejavovaný nesúhlas rodičov s ukrajinizáciou národnostného školstva na severovýchodnom Slovensku nadobudol masový charakter napriek tomu, že zmena vyučovacieho jazyka bola vtedy vzhľadom na neznalosť ukrajinského jazyka zo strany učiteľov veľmi často len formálna.⁴³ KV KSS a KNV v Prešove sa snažili situáciu riešiť realizáciou uznesení vyšších orgánov, ale prijaté opatrenia boli často zamerané len na organizačnú, personálnu a materiálno-technickú oblasť, preto nie vždy úplne vystihovali meritum vecí.⁴⁴

Neurovnané pomery na úseku ukrajinských národnostných škôl a snahy občanov o vytvorenie škôl so slovenským vyučovacím jazykom i mnohé sťažnosti týkajúce sa týchto záležitostí si vyžadovali v novembri 1953 uskutočnenie prieskumu, ktorým bola poverená komisia vedená J. Kotočom. Závery komisie prinútili najvyššie orgány revidovať pôvodné rozhodnutie, aby sa za žiadnu cenu nepripustila zmena vyučovacieho jazyka.⁴⁵ Ďalšie úlohy pre oblasť školstva vyplynuli z uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov z decembra 1953 o pomoci Prešovskému kraju, ktoré sa týkali predovšetkým skvalitnenia personálneho obsadenia

42 SNA, f. PŠk, inv. č. 177, šk. 136a. *Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji.*

43 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk.1. *Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 7. septembra 1953.*

44 ŠA Prešov, f. Krajský národný výbor – Predsedníctvo (KNV-P), sign. šk/458, šk. 128. *Výpis z uznesenia byra KV KSS v Prešove zo dňa 21. septembra 1953 na základe rozpracovaného uznesenia ÚV KSČ pre kraj Prešov.*

45 SNA, f. PŠk, inv. č. 177, šk. 136a. *Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z 12. novembra 1953 pre kolégium povereníka školstva na zasadnutie 16. novembra 1953 predložená J. Kotočom.*

a materiálneho vybavenia ukrajinských národnostných škôl na východnom Slovensku.⁴⁶

Zbor povereníkov v januári 1954 preto, okrem iného, rozhodol tiež o rozšírení počtu pracovníkov IV. referátu KNV v Prešove a ONV v okresoch s národnostne zmiešaným obyvateľstvom tak, aby tam mohli byť ustanovení osobitní školskí inšpektori pre záležitosti ukrajinských škôl. Zároveň sa uzniesol „zabezpečiť, aby sa na všetkých školách v Prešovskom kraji vyučovalo a nepripustiť nijaké kompromisné riešenie v zmene ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský, ale na takéto školy ustanoviť taktných, politicky a odborne vyspelých učiteľov, ktorí by zabezpečili rovnakú úroveň ukrajinskej školy so slovenskou školou.“⁴⁷ Splnenie tejto direktívy však vôbec nebolo jednoduché a v krátkom časovom horizonte ani reálne.

V školskom roku 1953/54 pracovalo 83 materských škôl s 93 triedami a 2 151 deťmi, 211 národných škôl s 304 triedami a 8 377 žiakmi, 44 osemročných stredných škôl (OSŠ) s 251 triedami a 7 193 žiakmi a 6 škôl a tri pobočky na slovenských školách III. stupňa so 70 triedami a 2 142 študentmi (Ričalka, 1975: 85, 87, 94). Súhrnne tak v 344 školách v 718 triedach vyučovalo 19 863 detí, žiakov a študentov 753 učiteľov, z toho 458 bolo bez potrebnej kvalifikácie, t. j. 60,8 percenta z ich celkového počtu. Podiel nekvalifikovaných učiteľov v materských školách pritom predstavoval 77,7 percenta, v národných školách 37,2 percenta, v OSŠ 80,4 percenta a v jedenásťročných stredných školách (JSŠ) 71,7 percenta (Uram, 1978: 249).

Zvlášť nepríjemnou skutočnosťou bolo to, že vlastne ani samotní učitelia neovládali ukrajinský spisovný jazyk. Absolvovali síce šesťtýždňový prázdninový kurz i kontrolované individuálne štúdium ukrajinskej gramatiky a literatúry, ale to k dokonalejšiemu osvojeniu si ukrajinského jazyka vôbec nestačilo.⁴⁸ Z tohto dôvodu bol prechod na ukrajinský vyučovací jazyk v mnohých školách skôr len formálny a skutočný vyučovací jazyk v podstate naďalej závisel od rečových znalostí učiteľov. Napriek tomu nespokojnosť rodičov so zavedením ukrajinského vyučovacieho jazyka bola evidentná. V niektorých obciach regiónu dokonca pristúpili až k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí a v niekoľkých školách sa ani nevyučovalo.

Negatívne postoje veľkej časti obyvateľstva viedli k tomu, že Byro KV KSS v Prešove 16. marca 1954 po predbežnej dohode s Poverením školstva prijalo uznesenie, podľa ktorého sa mohla v prípade neúspechu „politckej práce“ v obci uskutočniť prípadne aj zmena vyučovacieho jazyka, alebo vytvoriť nové školy s vyučovacím jazykom tak ukrajinským, ako aj so slovenským. Dokonca sa pripúšťalo, že ak sa rodičov nepodarí presvedčiť, je potrebné im umožniť poselať deti do ľubovoľnej školy.⁴⁹ Počítalo sa však s tým, že najlepší učitelia ukrajinskej národnosti by ďalej zostali v týchto školách a súčasne by tiež realizovali národnouvedomovaciu prácu v príslušnej obci (Bajcura, 1967: 155). Tieto racionálne prístupy sa však v praxi uplatnili len veľmi zriedka.

Školská správa v kraji, ale tiež orgány Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich (KSUP) v centre i v jednotlivých okresoch sa totiž obávali, že prípadná zmena vyučovacieho jazyka na niektorej škole vytvorí precedens pre rovnaký postup v ďalších ško-

46 ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, šk. 128. *Uznesenie Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov o mimoriadnej pomoci Prešovskému kraju.*

47 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 640, šk. 134. *Uznesenie Zboru povereníkov z 26. januára 1954.*

48 ŠA Prešov, f. KNV - P, Referát pre organizáciu a činnosť ľudovej správy (ROČLS), inv. č. 14, šk. 31.

49 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Byro KV KSS, šk. 14. *Zápisnica zo zasadnutia Byra KV KSS v Prešove 16. marca 1954.*

lách a v obciach okresu, preto žiadosti v tomto smere zámerné vybavovali zdĺhavo a často k nim vyjadrovali záporné stanoviská.⁵⁰ Prekážkou rýchlejšieho a korektniejšieho riešenia situácie bolo to, že mnohí funkcionári ukrajinskej národnosti na úrovni kraja i v okresoch považovali zachovanie ukrajinského vyučovacieho jazyka v jednotlivých obciach za principiálnu otázku, preto úsilie o jeho zmenu posudzovali ako určitý prejav buržoázneho nacionalizmu a protisocialistických i protisovietskych tendencií, ba neraz mu pripisovali ciele sledujúce oslabenie republiky, čo už nieslo znaky protištátnej činnosti.⁵¹ Práve z tohto dôvodu, napriek vyššie uvedenej smernici, uskutočnila sa zmena ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský na jar 1954 iba v jedinej obci, vo Valkovciach, okres Giraltovce. K 1. septembru 1954 však o vytvorenie slovenskej školy požiadali rodičia z ďalších trinástich obcí z východoslovenských okresov.⁵²

Počet ukrajinských škôl sa preto v podstate nezmenil ani v školskom roku 1954/55. Rodičia sa však začali sťažovali na postup regionálnych úradov, so žiadosťami o zmenu vyučovacieho jazyka sa obracali priamo na vyššie stranické i štátne orgány, pričom odmietali posielat deti do ukrajinských škôl. V dňoch 19. októbra až 2. novembra 1954 preto Prešovský kraj navštívila osobitná komisia vymenovaná poverenikom školstva E. Sýkorom, aby prešetrila všetky žiadosti rodičov o zmenu vyučovacieho jazyka. Dňa 28. októbra 1954 sa problematikou ukrajinského jazyka zaoberalo aj Byro ÚV KSS, ktoré v snahe zabezpečiť školskú dochádzku a pravidelné vyučovanie na severovýchodnom Slovensku uložilo povereníkovi E. Sýkorovi riešiť žiadosti občanov o zmenu vyučovacieho jazyka podľa týchto zásad:

1. Rozšíriť učebné plány všetkých škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským alebo maďarským tak, aby zvýšenie počtu hodín slovenského jazyka garantovalo také ovládanie slovenského jazyka, ktoré umožní uplatnenie sa absolventov týchto škôl na všetkých úsekoch života spoločnosti;
2. V obciach, v ktorých nebude stačiť takéto riešenie, vyučovať v slovenskom jazyku niektoré učebné predmety;
3. V tých obciach, v ktorých občania odmietnu ukrajinskú školu, zmeniť vyučovací jazyk, ale ak ide naozaj o ukrajinskú obec, v učebnom pláne zaviesť aj ukrajinský jazyk ako povinný predmet v rozsahu troch – štyroch hodín týždenne.⁵³

Išlo o kompromisné riešenie problému. Otvorilo však otázku, ktoré obce možno pokladať za ukrajinské, pretože chýbalo akékoľvek usmernenie. Stranícke orgány síce začali ako kritérium používať výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1950, čo však bolo nedemokratické a absolútne nekorektné hľadisko. Cenzus v marci 1950 sa totiž uskutočnil za podstatne iných podmienok, keď sa pripúšťala rusínska identita menšiny,

50 Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich (Kulturna spilka ukrajins'kych trudaščych) vznikol v máji 1954 v Prešove po trojročnej príprave, aby nahradil UNRP. Bol však len spoločenskou organizáciou, ktorá mala pod dohľadom KSČ a vedením komunistov organizovať kultúrno-osvetovú a záujmovo-umeleckú činnosť v radoch ukrajinskej menšiny (poznámka autorov).

51 Pozri napr. SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 4. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove, konaného v dňoch 31. januára a 1. februára 1955*, s. 52; SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk.6. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 11. októbra 1957. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove dňa 11. októbra 1957, rozšíreného o vedúcich tajomníkov OV KSS, inštruktorov KV KSS a vedúcich oddelení KV KSS*, s. 12–14.

52 Národní archiv (NA) Praha, f. Politické byro ÚV KSČ (PB ÚV KSČ), sign. 02/2, svazek (sv.) 24, arch. j. 34/4. *Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954*, s. 3.

53 NA Praha, f. PB ÚV KSČ, sign. 02/2, sv. 24, arch. j. 34/4. *Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954*, s. 3–4.

tolerovalo sa jej dvojaké označenie a o národno-kultúrnej orientácii nebolo definitívne rozhodnuté. Príslušníkov minority vtedy ešte spájala najmä príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi, ktorá mesiac po sčítaní prestala legálne existovať po inscenovanom cirkevnom zhromaždení a nekánonickým spôsobom.

Komisia vyslaná na severovýchodné Slovensko napokon riešila žiadosti občanov zo 17 obcí a rozhodovala v zmysle zásad stanovených Byrom ÚV KSS z 28. októbra 1954. V desiatich obciach bol síce vyučovací jazyk zmenený na slovenský, vyučovanie ukrajiny však bolo zachované. V obci Stakčín komisia povolila otvorenie druhej triedy v slovenskej škole. V ďalších štyroch obciach sa rodičia uspokojili so zvýšením počtu hodín slovenského jazyka a s príslubom, že vo vyšších ročníkoch sa budú v slovenčine vyučovať i niektoré iné, dôležité, predmety. Po uvedených opatreniach zo strany komisie sa dochádzka žiakov do školy v podstate obnovila, v protestoch najvytrvalejší boli občania zo Stakčína a z Ruskej Bystrej.⁵⁴

Problémami na úseku ukrajinského národnostného školstva sa zaoberalo aj Politické byro ÚV KSČ 15. decembra 1954. Akceptovalo absurdnú zásadu, že všade tam, kde sa obyvateľstvo roku 1950 prihlásilo k ukrajinskej národnosti, má sa zriadiť škola s ukrajinským vyučovacím jazykom, a tam, kde bolo v menšine, vytvoriť pobočné triedy s ukrajinským vyučovacím jazykom. Minister školstva F. Kahuda mal do konca januára 1955 zabezpečiť prepracovanie učebných plánov na národnostných školách, aby žiaci ukrajinskej a maďarskej národnosti dôkladne ovládali slovenský jazyk a plne sa uplatnili v ďalšom štúdiu a v praxi. Do konca apríla mal tiež vyslať delegáciu pracovníkov školskej správy a ukrajinských učiteľov na študijnú cestu do ZSSR, ktorá by v Zakarpatskej oblasti USSR študovala organizáciu a spôsob vyučovania na tamojších školách. Dostal tiež úlohu požiadať sovietsku vládu, aby umožnila 50 – 60 absolventom stredných škôl ukrajinskej národnosti štúdium na tamojších pedagogických školách s ukrajinským vyučovacím jazykom.⁵⁵

Na druhej strane, v rokoch 1954 – 1955 sa stranícke, štátne i školské orgány usilovali realizovať opatrenia, ktoré boli na úseku ukrajinského školstva prijaté už v predchádzajúcom období, avšak ich uskutočneniu zabránila mimoriadna situácia vyvolaná prejavmi nesúhlasu zo strany rodičov. K začiatku školského roku 1954/55 bolo však do iných krajov preložených ďalších 11 učiteľov z radov optantov a emigrantov. Od 1. decembra 1954 bolo na školskom referáte KNV v Prešove zriadené oddelenie ukrajinského školstva a systemizovali sa miesta inšpektorov pre ukrajinské školy.⁵⁶ Oveľa menej úspešná bola snaha o riešenie neuspokojivej situácie ohľadom školských budov a vysokého podielu nekvalifikovaných učiteľov.

Výrazným zásahom do oblasti ukrajinského národnostného školstva bolo plnenie úloh prijatých v súvislosti s Uznesením Byra ÚV KSS o zvýšení politickovýchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu z 3. decembra 1955. Byro KV KSS v Prešove v prvom rade prikázalo KNV, aby do konca júna 1956 v súčinnosti s Poverením školstva i *Krajským ústavom pre ďalšie vzdelávanie učiteľov* urobil previerku výchovnovzdelávacej práce na Pedagogickej škole s ukrajinským vyučovacím jazy-

54 NA Praha, f. PB ÚV KSČ, sign. 02/2, sv. 24, arch. j. 34/4. Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954, s. 4–5.

55 NA Praha, f. Sekretariat ÚV KSČ 1954–1962 (02/4), arch. j. 86, bod (b.) 6. *Kontrolná zpráva o plnění uznesení politického byra ÚV KSČ z 15. decembra 1954 k problému na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským*, s. 1.

56 SNA, f. ÚP ZP, Zas. PZP, inv. č. 78, šk. 61, spis č. 237/55/55 – taj.

kom v Prešove pre učiteľov národných škôl. Malo sa zistiť, v akom jazyku naozaj učiteľia vyučujú, a tiež: triedne zloženie žiakov, úroveň výchovy k národnej hrdosti, personálna skladba školy, vedomosti žiakov a príčiny vysokého percenta prepádávajúcich. Zároveň byro KV KSS požadovalo podľa osobitného plánu inšpekčnej činnosti zintenzívniť školský dozor na úrovni kraja.

Na úseku zvyšovania odbornej a politickej prípravy učiteľov v ukrajinských školách mali sa pre 250 učiteľov cez prázdniny do 15. augusta 1956 realizovať štvortýždňové kurzy zamerané hlavne na ukrajinský jazyk a históriu. Odbor školstva KNV v Prešove dostal za úlohu vybrať 50 žiakov pre vysokoškolské pedagogické štúdium v ZSSR, kde v školskom roku 1956/57 malo študovať tiež 14 adeptov umeleckých žánrov a 15 záujemcov o odbory technického a medicínskeho charakteru. Niektorí študenti ukrajinskej národnosti mali byť s prihliadnutím na potreby kraja prijímaní tiež na tunajšie vysoké školy, ale už s tým, že po absolvovaní prvého ročníka by odišli do ZSSR. Poslucháčom ukrajinčiny v ZSSR, ktorí by prejavili záujem a schopnosti, malo byť dovolené prestúpiť na umelecké odbory. ÚV KSC a ministerstvo školstva sa pritom zvlášť snažili, aby sa pri výbere absolventov stredných či vysokých škôl prihliadalo aj na nedostatok učiteľov slovenčiny a dejepisu na ukrajinských školách v Prešovskom kraji.⁵⁷ Prírodzene, rovnaký postup sa vyžadoval i pri realizácii návrhu, aby riaditelia ukrajinských škôl, pedagogickí vedúci a školskí inšpektori prešli trojmesačným školením v *Ústave pre ďalšie vzdelávanie vedúcich školských pracovníkov* v Kyjeve, ktoré by sa uskutočnilo dvakrát v roku 1956 a 1957.

Viacero opatrení bolo prijatých na úseku personálnej práce. Medzi nimi bol aj návrh prijať dvoch vysokoškolských profesorov zo ZSSR na obdobie troch rokov. Odbor školstva mal pripraviť návrh na premiestnenie učiteľov ukrajinskej a slovenskej národnosti tak, aby vo vyšších ročníkoch slovenský jazyk i dejiny, okrem ukrajinskej histórie, podľa možnosti učili dobrí slovenskí učiteľia. To, rovnako ako požiadavka na zvýšenie počtu hodín slovenčiny vo vyšších ročníkoch základných a výberových škôl, malo za cieľ minimalizovať ťažkosti, ktoré mali študenti ukrajinskej národnosti po prijatí na slovenské stredné a vysoké školy. Školská správa a spoločenské organizácie mali presvedčať absolventov ukrajinských škôl, aby mohli byť umiestnení práve na ukrajinské školy, čo dovedy nebolo samozrejmosťou. Do kádrovej oblasti patrí aj návrh na systemizáciu ukrajinského oddelenia odboru školstva KNV v Prešove tak, aby ho tvorili vedúci oddelenia, metodik, krajský školský inšpektor pre ukrajinské školy a pedagogický pracovník pre učebnice a tlač. Rada KNV mala tiež požiadať Povereníctvo školstva o zvýšenie počtu okresných školských inšpektorov pre národnostne zmiešané okresy. V okresoch Bardejov, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Sobrance a Stará Ľubovňa by boli dvaja školskí inšpektori.⁵⁸

V druhej polovici 50. rokov sa početný stav ukrajinského školstva v podstate stabilizoval. Pri porovnaní počtu škôl v školskom roku 1955/56 a v školskom roku 1958/59 výraznejší pokles nastal len v kategórii materských škôl s ukrajinským výchovným jazykom (z 89 na 62), kým početnosť ukrajinských OSŠ oscilovala medzi 46 – 42 a počet neplne organizovaných základných škôl v menších obciach sa v týchto rokoch pohyboval od 209 po 185 škôl. Počet jedenástočných, ako aj odborných stredných škôl

57 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 28. apríla 1956. *Politicko-organizačné opatrenia na zabezpečenie uznesenia Byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu*, s. 179–180.

58 *Politicko-organizačné opatrenia na zabezpečenie uznesenia ...*, s. 181–182.

s ukrajinským vyučovacím jazykom sa dokonca v uvedenom období zvýšil o tri ústavy.⁵⁹ V školskom roku 1958/59 pracovalo 62 ukrajinských materských škôl so 70 triedami a 1 333 deťmi, 185 nižšie organizovaných základných škôl s 313 triedami a 8 261 žiakmi, 43 OSŠ s 272 triedami a 7 180 žiakmi, päť JŠŠ a tri ukrajinské pobočky pri slovenských JŠŠ so 71 triedami a 1 819 študentmi, ako aj tri odborné školy s 20 triedami a 640 žiakmi (Kapišovský, 1960: 16). Celkove tak ukrajinské školstvo pozostávalo z 301 škôl so 746 triedami, ktoré navštevovalo spolu 19 233 žiakov, kým v školskom roku 1955/56 to bolo 317 škôl, 888 tried a 19 100 žiakov (Bajcura, 1967: 159).

Uvedené údaje o početnosti ukrajinského národnostného školstva ukazujú, že veľkú väčšinu z celkového počtu škôl tvorili tzv. málotriedne školy, teda jednotriedky či dvojtriedky v malých obciach, pričom plne organizovaných základných škôl bolo pomerne málo. Počet žiakov v ukrajinských školách však čoraz menej zodpovedal početnosti osôb deklarujúcich ukrajinskú národnosť pri sčítaní obyvateľstva v rokoch 1950, a najmä v roku 1961. Na konci sledovaného obdobia, teda v školskom roku 1959/1960, sa totiž ukrajinský jazyk ako vyučovací jazyk ešte používal v 62 materských, v 198 národných (ľudových) a spolu v 48 OSŠ (Mindoš, 1960: 2). Na druhej strane, proces postupného znižovania počtu ukrajinských škôl pomaly predsa len prebiehal. V školskom roku 1958/59 o zmenu ukrajinského vyučovacieho jazyka požiadali občania zo siedmich a v nasledujúcom školskom roku 1959/60 z ďalších štyroch obcí (Virostková, 2011: 248).

Pomery v ukrajinských školách ale zostávali i v rokoch 1956 – 1960 veľmi zložité, a to najmä v personálnej oblasti, hoci nedoriešenými zostali aj viaceré problémy v technickej, ale aj v materiálnej oblasti. Išlo najmä o nedostatok a pretrvávajúcu vysokú nekvalifikovanosť učiteľov aj isté problémy s vhodným umiestnením a primeraným vybavením ukrajinských škôl, zvlášť učebnicami a učebnými pomôckami, ale školská správa zápasila aj s niektorými inými, špecifickými problémami.

Poverenictvo školstva, napriek jednoznačným rozhodnutiam Zboru povereníkov, nedokázalo ani zabezpečiť presun väčšieho počtu učiteľov do Prešovského kraja, ale len niekoľko absolventov pedagogických škôl. V roku 1955 bolo takto premiestnených iba 16 učiteľov, kým kraj opustilo 67 pedagógov, väčšinou optantov. V roku 1956 bolo v školách kraja síce umiestnených 68 učiteľov s kvalifikáciou pre II. stupeň, na ktorom bola situácia najmenej uspokojivá, z toho však iba 11 na ukrajinské školy. Mimoriadne aktuálne bolo však okamžité prijatie aspoň 50 učiteľov s aprobáciou slovenský jazyk – ruský jazyk alebo slovenský jazyk – ukrajinský jazyk, ktorí by tak mohli vyučovať slovenčinu na ukrajinských školách.⁶⁰ Prví absolventi VPŠ a VŠP v Prešove začali posilňovať učiteľské zbory až v rokoch 1956, resp. 1957, a aj to v nedostačujúcom počte, ktorý bol limitovaný nedostatkom vysokoškolských pedagógov i obmedzeným počtom maturantov vôbec a z radov ukrajinského obyvateľstva zvlášť. Návrat mladých odborníkov, ktorí absolvovali *Pedagogický inštitút M. Gorkého*, resp. *Univerzitu T. Ševčenko* v Kyjeve, predstavoval významnú pomoc, ktorá však v konečnom dôsledku nepostačovala.

V podmienkach Prešovského kraja, no najmä na ukrajinských školách, značná časť učiteľov nemala kvalifikáciu pre ten stupeň škôl, na ktorom vyučovala. Napríklad, v okrese Bardejov podiel nekvalifikovaných učiteľov na tamjších školách v školskom roku

59 Porovnaj SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Okresné konferencie KSS, arch. j. 1026. Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Bardejove 17. – 18. marca 1956, s. 101; *Družno vpered*, 5(9), september 1955, s. 1; *Nový život*, 6(30), 17. apríl 1957, s. 1; Kapišovský (1960: 16).

60 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 706, šk. 214, spis č. 2 228/56 z 24. apríla 1956.

1955/56 dosahoval 60 percent.⁶¹ V niektorých okresoch, najmä Medzilaborce, Sabinov a Snina, sa značne zvýšilo percento prepádajúcich žiakov, v prvých ročníkoch sa vraj nesprávne klasifikovalo, keď sa deti učili v ukrajinskom jazyku, ktorému často vôbec nerozumeli. Zvláštny problém regiónu predstavovala vysoká absencia žiakov na vyučovaní. Školská mládež na vidieku totiž veľmi často pásala dobytok, preto na jar a v lete dochádzka žiakov do školy značne klesala.

Je pritom paradoxné, že školská správa v okresoch, ale ani na úrovni kraja nevenovala ukrajinským školám takú pozornosť, aká by bola adekvátne problémom, ktoré ich fakticky od začiatku sprevádzali. Napríklad, že v okrese Bardejov, v ktorom bola situácia na úseku ukrajinských škôl zvlášť komplikovaná, boli školy, kam inšpektor nezavítal celé tri roky. KNV v Prešove tieto javy odôvodňoval tiež tým, že ukrajinské školy boli v tomto ohľade zanedbávané najmä v okresoch Bardejov, Giraltovec, Stropkov, Sabinov a Stará Ľubovňa, v ktorých funkciu inšpektorov vykonávali Slováci. Na základe toho Zbor povereníkov uložil povereníkovi školstva a predsedovi KNV v Prešove ustanoviť osobitných inšpektorov pre ukrajinské školy na školských referátoch ONV v Bardejove a v Sabinove a po jednom inšpektorovi pre dvojice okresov Stará Ľubovňa – Spišská Stará Ves a Giraltovec – Stropkov.

Napriek viacerým organizačným opatreniam a istému konsolidovaniu ukrajinských škôl sa však rodičia neprestali u kompetentných orgánov dožadovať zmeny vyučovacieho jazyka v ukrajinských školách. V roku 1955 bola ich snaha úspešná celkovo v 13 obciach okresov Giraltovec, Stropkov, Sobrance a Sabinov. Začiatkom školského roku 1955/1956 s rovnakou požiadavkou vystúpilo ďalších osem obcí. Ich žiadosť však nebola akceptovaná, aj keď v dvoch obciach niektorí rodičia prestali posilať deti do školy.⁶² Bolo ale evidentné, že časť menšinového obyvateľstva severovýchodného Slovenska naďalej neprijímala ukrajinčinu ako svoj vlastný materinský jazyk.

Napokon, dokonalé zvládnutie ukrajinského spisovného jazyka robilo vážne problémy nielen deťom, ale aj učiteľom. Napríklad, v školskom roku 1956/57 vznikla v Prešove III. JSŠ s vyučovacím jazykom ukrajinským, ktorej pedagogický kolektív v nasledujúcom školskom roku doplnili mladí a kvalifikovaní učitelia (Vanat, 1988: 28). Predstavovala elitnú školu, ktorej úroveň bola nepomerne vyššia oproti ukrajinským školám v odlahlých obciach. Na druhej strane, v správe o výsledkoch inšpekcie na tejto škole z januára 1958 sa konštatovalo, že učitelia neovládajú ukrajinský jazyk, pri výklade často používajú slová z dialektu, slovakizmy a rusizmy – pravopisné chyby boli dokonca aj v ukrajinských nápisoch na dverách v budove školy.⁶³ Hoci už od roku 1953 sa organizovali rôzne jazykové kurzy pre učiteľov, ešte v roku 1959 viac ako 200 učiteľov neabsolvovalo predpísanú skúšku z ukrajinského jazyka.

Na druhej strane, bolo veľkým úspechom, že práve od septembra roku 1959 bola úplne odstránená nekvalifikovanosť na prvom stupni základných škôl s ukrajinským vyučovacím jazykom (ročníky 1. – 5.), kým na druhom stupni sa mal tento stav dosiahnuť v roku 1962. V ZSSR vtedy totiž študovalo 52 študentov zo Slovenska a počítalo sa najmä s absolventmi Pedagogického inštitútu a Pedagogickej školy v Prešove. Veľmi pozitívny vplyv na postupné skvalitňovanie riešenia školských záležitostí mal vznik oddelenia ukrajinských škôl na KNV v Prešove i premiestnenie ukrajinskej redakcie

61 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Okresné konferencie KSS, arch. j. 1026. Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Bardejove 17. – 18. marca 1956, s. 34.

62 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 706, šk. 214, spis č. 2 228/56 z 24. apríla 1956.

63 ŠA Prešov, f. KNV – P, sign. škol/453 – 1, 1958, šk. 63.

Slovenského pedagogického nakladateľstva a ukrajinského oddelenia Výskumného pedagogického ústavu do Prešova v jeseni roku 1958 (Choma, 1959: 24).

K priaznivejším výsledkom viedla aj snaha kompetentných orgánov kraja i okresov rýchlejšie a účinnejšie riešiť vlečúci sa problém spojený s akútnym nedostatkom vyhovujúcich školských priestorov v severných okresoch Prešovského kraja. Do konca roku 1955 bolo síce v celokrajskom meradle postavených 63 nových školských budov a uskutočnili sa generálne opravy 460 objektov, no stav – najmä v malých obciach severovýchodných okresov – to zlepšilo len čiastočne.⁶⁴ Veľká časť dedinských škôl bola naďalej umiestnená v provizórnych, na tento účel nevhodných priestoroch alebo v drevených barakoch, ktoré nevyhovovali hygienickým, estetickým, pedagogickým ani psychologickým zásadám.

Očividné skvalitnenie materiálno-technickej základne ukrajinského školstva, najmä v centrách, ale postupne aj vo vzdialenejších obciach, sa dosiahlo hlavne v druhej polovici 50. rokov. Jednou z úloh druhého päťročného plánu v kraji Prešov totiž bolo úplne odstrániť 80 drevených konštrukcií slúžiacich na vyučovanie, postaviť poľnohospodársku školu v Medzilaborciach, strojnícku priemyslovku v Snine a zabezpečiť zodpovedajúce objekty v súvislosti so zriadením JSS s ukrajinským vyučovacím jazykom v Prešove, Bardejove, Stropkove a Starej Ľubovni.⁶⁵ Pre zlepšenie situácie v tomto smere bola použitá aj časť prostriedkov pridelených Prešovskému kraju zo štátnej investičnej rezervy v roku 1957. V rámci tzv. akcie S/50 bolo rozhodnuté vybudovať osem jednotriednych škôl, ale tiež dve dvojtriedky a žiacky domov v Snine, čo súhrnne znamenalo odstránenie siedmich drevených barakov ako učebných priestorov.⁶⁶ Celkovým výsledkom úsilia na tomto úseku bolo to, že v rokoch 1950 – 1960 bolo v obciach s ukrajinským obyvateľstvom postavených celkom 70 škôl s 270 triedami v náklade 80 165 000 Kčs, takže vlastne polovica všetkých žiakov sa učila v nových školských budovách (Bajcura, 1967: 160).

ZÁVER

Všeobecne charakterizovať vývoj ukrajinského národnostného školstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1960 nie je jednoduché, pretože ho možno posudzovať z viacerých aspektov. Okrem toho, mal niektoré – pre menšinové školstvo netypické – črty, ktoré viedli k evidentným paradoxom. Je nepochybné, že vzdelávanie v rodnom jazyku, ktorý je základným atribútom národnej identity, predstavuje hlavný prostriedok udržania a upevňovania národného vedomia a podmieňuje uchovanie a rozvíjanie národnej kultúry i ďalších etnosociálnych charakteristík, ako aj etnopsychologických znakov. Z tohto hľadiska možno záujem mocenských štruktúr o kvantitatívny i kvalitatívny rozvoj ukrajinských škôl na Slovensku vnímať ako prejav ich spravodlivého a veľkorysého riešenia menšinovej otázky, ktorému možno vari vyčítať asi len niektoré, skôr z horlivosti a neskúsenosti vyplývajúce, formálne alebo technické chyby a nedostatky.

Pravda, do iného svetla sa dostáva táto stránka národnostnej politiky, ak pripustíme, že časť dovedty prevažne rusínsky cítiaceho obyvateľstva nepovažovala ukrajinčinu za

64 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 28. apríla 1956. Referát A. Michaličku *O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom*, s. 164.

65 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 31. mája 1956. Pozri Referát k smerniciam II. päťročného plánu rozvoja NH na roky 1956 – 1960.

66 SNA, f. ÚP ZP, Zas. PZP, inv. č. 142, šk. 115, spis č. 3 181/57 z 29. apríla 1957.

svoj materinský jazyk a ukrajinskú národnú identitu neakceptovala. Ukrajinizácia pre ňu bola zásahom do jej ďalšieho národného a kultúrneho vývoja. Tí, ktorí sa necítili byť Ukrajincami a nemohli byť Rusínmi, začali sa radšej hlásiť k Slovákom, teda k štátotvornému národu, než k ukrajinskej, hoci aj uznávanej, rovnoprávnej, ba štátom podporovanej menšine (Magocsi, 2016: 407). Ďalší vývoj to potvrdil. Na Slovensku sa k Ukrajincom a Rusom v roku 1961 prihlásilo 35 435 obyvateľov, teda 0,8 percenta obyvateľstva Slovenska.⁶⁷ Vo Východoslovenskom kraji to bolo 33 333 ľudí, t. j. 3,0 percentá z počtu obyvateľov kraja.⁶⁸ Ich počet na Slovensku sa od roku 1950 znížil absolútne o 36,1 percenta a relatívne o 57,3 percenta.⁶⁹ V rokoch 1961–1963 sa uplatnením zásady dobrovoľnosti zmenil ukrajinský vyučovací jazyk na slovenský v 160 školách (Bajcura, 1983: 201).

LITERATÚRA

- Bajcura, I. (1967). *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Bajcura, I. (1983). *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Barnovský, M. (1993). *Na ceste k monopolu moci: Mocenské zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Archa.
- Coranič, J. (2008). Národnostná otázka v gréckokatolíckom cirkevnom školstve na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: P. Šturák, J. Coranič (Eds.), *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku I.: Zborník z vedeckej konferencie Prešov 4. december 2007*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, s. 51–66.
- Coranič, J. (2009). Školská otázka ako súčasť národnostnej problematiky vo vzťahu štátu a gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: J. Coranič, P. Šturák (Eds.), *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku II.: Zborník z vedeckej konferencie Prešov 9. december 2008*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, s. 119–139.
- Coranič, J. (2013). *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity.
- Haraksim, L. (1997). Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku. In: J. Hořec (Ed.), *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha: Česká expedice, s. 67–72.
- Choma, V. (1959). Škola j žytťa. *Družno vpered*, 9(6), jún 1959, s. 24–25.
- Kapišovský, V. (1946). Prjaševščine nužna sročnaja pomošč': Trudovoje soveščanije predstavitelej našich rajonov, predstavitelej ministerstv i poveritelstv v Stropkove. *Prjaševščina*, 2(31), 29. august 1946, s. 3.
- Kapišovský, V. (1960). *Ekonomično-suspilnyj rozvytok ukrajins'koho naselenna v Českoslovac'kij respublici ta joho perspektyvy*. Prjašiv: Kulturna spilka ukrajins'kych trudaščych.
- Longauer, J. (1948). *Školský zákon: Komentované vydanie*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- Magocsi, P. R. (1994). *Rusíni na Slovensku: Historický prehľad*. Prešov: Rusínska obroda.
- Magocsi, P. R. (2016). *Chrbtom k horám: Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Univerzum.
- Mindoš, M. (1960). Všetci patríme do jednej

67 Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v Slovenskej socialistickej republike. Bratislava: Úrad vlády SSR, 1984, s. 10.

68 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1970 vo Východoslovenskom kraji. Košice: Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach, 1974, s. 44.

69 SNA, f. PV-adm., Zvláštné oddelenie – 1952, inv. č. 908, šk. 1112. *Sčítanie ľudu 1950 ku dňu 1. III. 1950; Údaje a fakty o národnostiach*, s. 10.

- rodiny. *Východoslovenské noviny*, 3(59), 19. máj 1960, s. 2.
- Paukovič, V. (1994). Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. *Sociológia*, 26(5–6), 425–437.
- P'ješčak, I. J. (1945). Vneškolnoje obrazovanie. *Prjaševščina*, 1(67), 2. december 1945, s. 2.
- Ratkoš, P. (1980). Kolonizácia na valašskom práve na území Slovenska. In *Historické štúdie 24*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 181–224.
- Ričalka, M. (1975). Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In: M. Čorný (Ed.), *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti: Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, s. 78–104.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1970 vo Východoslovenskom kraji* (1974). Košice: Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach.
- Sopoliga, M. (2002). K problematike etnickej histórie a národnostnej identifikácie Ukrajincov na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 9(2), 44–54.
- Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v Slovenskej socialistickej republike* (1984). Bratislava: Úrad vlády SSR.
- Uličný, F. (1990). *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Uram, P. (1968). Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. In: M. Ryčalka ta inší (Eds.), *Žovteň i ukrajins'ka kultura: Zbirnyk materialiv z mižnarodneho sympoziumu*. Prjašiv: Kulturnyj sojuz ukrajins'kych trudaščych, s. 523–535.
- Uram, P. (1978). K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1946–1960. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (ZPU ŪML UPJŠ)* 5. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 243–252.
- Uram, P. (1984). Rozvoj kultúry na východnom Slovensku v období výstavby socializmu. In: *ZPU ŪML UPJŠ 11*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 123–142.
- Vanat, I. (1985). *Narysy novitioji istoriji Ukrajinciv schidnoji Slovaččyny 2 (vereseň 1938 r. – lutyj 1948 r.)*. Bratislava; Prjašiv: Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo; Viddil ukrajinskoji literatury.
- Vanat, I. (1988). Misce i roľ Prjašiv'skoji rus'koji himnaziji v rozvytku ukrajinskoji kultury. In: L. Babota, A. Tylňak (Eds.), *50 rokov Prjaševskojji ukrajins'koji himnaziji (1936 – 1986): pryuročeno zasnuvanňu Rosijs'koji hymnazijiv Prjaševi*. Prjašiv: Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo; Viddil ukrajinskoji literatury, s. 15–30.
- Vanat, I. (2001). *Materialy do istorii Ukrajins'koji narodnoji rady Prjašivščyny (1945–1952)*. Prešov, EXCO.
- Vanat, I., Ričalka, M., Čuma, A. (1992). *Do pytaň pyslavojennoho rozvytku, sučasnoho stanu ta perspektiv ukrajins'koho škilnyctva v Slovaččyni*. Prjašiv: Naukove tovarystvo Sojuzu rusyniv-ukrajinciv ČSFR. Dodatok do hazety Nove žyttja, №. 40.
- Virostková, A. (2011). Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v 50. rokoch 20. storočia. In: M. Sopolyha (Ed.), *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajins'koji kultury u Svydnyku 26: Ukrajincy v prykordonnych oblastach Karpát: Problemy akulturaciji, asimilaciji, identyfikaciji*. Svydnyk: SNM – Muzej ukrajins'koji kultury u Svydnyku; Tovarystvo prjateliv Muzeju ukrajins'koji kultury u Svydnyku, s. 239–251.
- Virostková, A. (2012). Národnostné školstvo Rusínov a Ukrajincov (1945–1970) v slovenskej historiografii. *Človek a spoločnosť*, 15(2), 52–67. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=5FLUAWHCYZ7IG5CZU4GB4U9W>.
- Zelová, A. (1991). Etnická identita rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku. In: V. Paukovič (Ed.), *Etnické menšiny na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, s. 72–81.

ZOZNAM CITOVANÝCH PRAMEŇOV

Archívne pramene

- Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (A ZRUSR):
fond Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (f. UNRP)
- Národní archív, Praha (NA Praha):
fond Politické byro ŪV KSČ (f. PB ŪV KSČ)
fond Sekretariát ŪV KSČ (f. S ŪV KSČ)
- Slovenský národný archív, Bratislava (SNA):
fond Povereníctvo školstva (f. PŠk)
fond Povereníctvo vnútra (f. PV)

fond Úrad Predsedníctva SNR (f. ÚP SNR)
fond Úrad Predsedníctva Zboru poverení-
kov (f. ÚP ZP)

fond Ústredný výbor KSS (f. ÚV KSS) –
Krajský výbor KSS Prešov (KV KSS Prešov)
– Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS)
– Sekretariát ÚV KSS (S ÚV KSS)

Štátny archív, Prešov (ŠA Prešov):

fond Krajský národný výbor v Prešove (f.
KNV– P)

fond Ukrajinská národná rada v Prešove
1945-1948 (f. UNR 1945-1948)

Tlač

Družno vpered, roč. 9 (1959)

Nový život, roč. 3 (1954)

Prjaševščina, roč. 1 (1945), 2 (1946)

*Sbírka zákonů a nařízení republiky Českoslo-
venské*, roč. 1948.

*Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického
úradu*, roč. 3, Bratislava: Štátny plánovací
a štatistický úrad, roč. 1948.

Internetové pramene

41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 3. 1946. Řeč poslance Pavlíka. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>. Otvorené dňa 18.10.2016.

42. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 28. března 1946. Vystúpenie poslanca F. Uhlíře. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/042schuz/s04207.htm>. Otvorené dňa 18. 10. 2016.

O AUTOROCH

MARIAN GAJDOŠ – historik, samostatný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Košiciach. Bol koordinátorom viacerých medzinárodných i domácich projektov zameraných na výskum národnostnej problematiky a na otázky transhraničných vzťahov (VEGA, APVV, ESF, ENPI, Central European University, Ministerstvo kultúry SR, Fridrich Ebert Stiftung, Nórske granty). Je členom redakčných rád internetového časopisu *Človek a spoločnosť* (<http://www.clovekaspolocnost.sk/>), *Mižnarodni zvjazky Ukrajiny*: naukovi pošuky i znachydky (Instytut istoriji Ukrajiny NANU, Kyjiv) a *Istoryčnyj časopys z bohemytyky i slovakistyky* (Užhorodskij nacionalnyj universytet). Externe pôsobil na fakultách na Slovensku i na Ukrajine. Bližšie informácie o projektoch, publikačných výstupoch a ďalších aktivitách autora pozri napr. na: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=3330&action=publications&type=

STANISLAV KONEČNÝ – slovenský historik a samostatný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Bratislave. V roku 1973 ukončil štúdium učiteľstva pre školy II. cyklu s aprobáciou dejepis – filozofia na Filozofickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach a desať rokov pôsobil ako stredoškolský profesor na Gymnáziu v Levoči. Od roku 1984 je pracovníkom SAV a venuje sa vedeckému výskumu dejín etnických menšín, zvlášť Rusínov a Ukrajincov, na Slovensku a v strednej Európe, ako aj histórie transhraničných vzťahov a spolupráce medzi východným Slovenskom a Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny po druhej svetovej vojne. Niekoľko rokov externe prednášal dejiny karpatských Rusínov na Prešovskej univerzite v Prešove. Je autorom a spoluautorom 15 monografií a množstva štúdií a statí v časopisoch a zborníkoch na Slovensku aj za jeho hranicami. Bližšie informácie pozri na: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=3328&action=publications&type=